

MAMLAKATIMIZ TUPROQ IQLIM SHAROITIGA MOS TRITIKALE NAVLARINI TANLASH

I.U. Egamov

q.x.f.d.,k.i.x

Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti, laboratoriya mudiri.

B.T. Xamdamova

Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot instituti, tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Introduktsion tritikale navlarining dastlabki nav sinovida tanlab olingan navlarining dastlabki rivojlanish fazalari bo'yicha fenologik kuzatuvlar olib borildi.*

Kalit so'zlar. *Tritikale, oziq-ovqat, tajriba, variant, yashil massa, o'simlik bo'yi, boshqoq uzunligi, 1000 dona don vazni, bitta boshqoqdagi don soni, iqlimga moslashuvi, vegetatsiya davri.*

Abstract. *Phenological observations were made on the initial development phases of the selected varieties in the initial variety test of the introduced triticale varieties.*

Key words. *Triticale, food, experiment, variant, green mass, plant height, spike length, 1000 grain weight, number of grains in one spike, climate adaptation, vegetation period.*

Абстрактный. *V xode nachalnogo sortoispytaniya introdutsirovannyx sortov tritikale provodilis fenologicheskiye nablyudeniya za nachalnymi fazami razvitiya vybrannyx sortov.*

Ключевые слова. *Tritikale, korm, opyt, variant, zelenaya massa, vysota rasteniya, dlina kolosa, massa 1000 zeren, kolichestvo zeren v odnom kolose, adaptatsiya k klimatu, vegetatsionnyy period.*

Keyingi yillarda dunyoda va mamlakatimizda global ob-havo va iqlimni o'zgarib borayotganligi qishloq xo'jalik ekinlaridan, jumladan boshqoq don ekinlaridan ham yuqori va sifatli hosil olishni kamayishiga olib kelishi mumkin bo'lgan holatlarni hisobga olib respublikamizni tuproq va iqlim sharoitini xilma-xilligini hisobga olgan holda sug'oriladigan sharoitlariga mos boshqoqli don ekinlarini serhosil, ertapishar, kasalliklariga, sho'rga, qurg'oqchilikka va issiqlikka chidamli, don sifati yuqori bo'lgan navlarni yaratish va ularni urug'chilik tizimini ilmiy asosda tashkil etishni taqozo etadi. Tadqiqot ishi 2023 yil Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot institutining "Markaziy" tajriba dalasining o'tloqi tuproqlari sharoitida olib borildi.

Don va dukkakli ekinlar ilmiy tadqiqot institutida Respublikamiz sug'oriladigan sharoitlariga mos don hosili va sifati yuqori, ertapishar, qurg'oqchilikka, kasalliklarga chidamli, xorijdan keltirilgan navlarni tanlash, duragaylash yo'li bilan mahalliy yangi

navlarni yaratish borasida selektsiya ishlari olib borildi. Mintaqa sharoitida ekologik nav sinovi olib borish uchun institutining Markaziy tajriba dalasiga Krasnodar seleksiyasiga mansub bo'lgan tritikalening introduktsiya qilingan Sergiy, PopSAZ-44, YArillo, Romes, Sotnik, Brat, KNINEX-6, KNINEX-70, FRIZO-6, ERIZO-49, RANV-17, POLMER-17, PASSI-8-60, HIPPO-4, SITER-77-170, Sloser-49, 578884, 578894, 100519, 100557, 100597, 114216, 117429, 118156, 118198, 118759, 118947 navlari ertapisharligi va xosildorligi yuqoriligi aniqlandi tanlab olindi va ekildi.

Kuzgi Tritikalening hosildorlik belgilaridan biri 1 m² maydondagi mahsuldor poyalar soni hisoblanadi. O'rganish olib borilayotgan navlarni 1 m² maydondagi mahsuldor poyalar soni o'rganilganda, navlarda ya'ni Sergiy navida 305 ta, PopTSAZ-44 navida 292 ta, YArillo navida 280 ta, Romes navida 275 ta, Sotnik navida 305 ta, Brat navida 289 ta, KNINEX-6 navida 270 ta, KNINEX-70 navida 305 ta, ERIZO-6 navida 302.7 ta, ERIZO-49 navida 296.7 ta, RANV-17 navida 305 ta, POLMER-17 navida 302 ta, PASSI-8-60 navida 259.3 ta, HIPPO-4 navida 301 ta, SITER-77-170 navida 325 ta, Sloser-49 navida 293.2 ta, 578884 liniyasida 254.7 ta, 578894 liniyasida 322.1 ta, 100519 liniyasida 307 ta, 100557 liniyasida 311 ta, 100597 liniyasida 282.1 ta, 114216 liniyasida 300.3 ta, 117429 liniyasida 295.3 ta, 118156 liniyasida 281.2 ta, 118198 liniyasida 245.7 ta, 118759 liniyasida 293.7 ta, 118947 liniyasida 270.1 ta mahsuldor poyalar aniqlandi. Tajribadagi navlarning mahsuldor poyalar soni 270 tadan 322 ta gacha bo'ldi. eng yuqori ko'rsatkich 578894 liniyasida 322 ta kuzatilib, bu navda 1 m² maydondagi mahsuldor poyalar soni 322 donani tashkil qildi. Boshqoli don ekinlarida mahsuldor poyalar sonining ko'p yoki kam bo'lishi o'z navbatida kutilayotgan hosilning yuqori yoki past bo'lishini ta'minlaydi.

Ekologik nav sinov ko'chatzorida navlarning biometrik ko'rsatkichlari tajriba natijalariga ko'ra tahlil qilinganida quyidagi ma'lumotlar olindi. Demak, maydondagi navlarning bo'yi Sergiy navida 100 sm, PopTSAZ-44 navida 112 sm, YArillo navida 90 sm, Romes navida 124 sm, Sotnik navida 107 sm, Brat navida 103 sm, KNINEX-6 navida 119 sm, KNINEX-70 navida 96 sm, ERIZO-6 navida 81 sm, ERIZO-49 navida 104 sm, RANV-17 navida 97 sm, POLMER-17 navida 97 sm, PASSI-8-60 navida 126 sm, HIPPO-4 navida 98 sm, SITER-77-170 navida 105 sm, Sloser-49 navida 102 sm, 578884 liniyasida 112 sm,, 578894 liniyasida 102 sm, 100519 liniyasida 102 sm, 100557 liniyasida 106 sm, 100597 liniyasida 121 sm, 114216 liniyasida 114 sm, 117429 liniyasida 118 sm, 118156 liniyasida 102 sm, 118198 liniyasida 117 sm, 118759 liniyasida 117 sm, 118947 liniyasida 110 sm, 100597 liniyasida 121 sm eng yuqori ko'rsatkich qayd etgan. YArillo navida 90 sm, past bo'lganligi kuzatildi.

Kuzatuv natijalariga ko'ra navlarning boshqoq uzunligi 9,3 sm dan 15,3 sm gacha bo'lib, ERIZO-6 navida 9.3 sm tashkil etib, boshqoq uzunligi bo'yicha eng past natija ko'rsatdi. Boshqoq uzunligi bo'yicha Sergiy navida 15.3 sm tashkil etdi. Jadvaldagi ma'lumotlarda ko'rinib turibdiki, aksariyat o'rganilayotgan liniyalarda boshqoq uzunligi 9.3sm dan 15.3 atrofida natija berdi. Sergiy navida boshqoq uzunligi 15.3 sm ni tashkil etib, va qolgan navlarga nisbatan boshqoq'i uzunligi aniqlandi. Kuzgi Tritikalening

biometrik ko'rsatkichlaridan yana biri 1 ta boshodagi boshochalar soni bo'lib, bu ko'rsatkich har bir navning hosildor bo'lishida katta ahamiyatga ega.

Tajribadagi navlarning 1 ta boshodagi boshochalar soni 23 dona dan 33 dona gacha ekanligi aniqlandi. Bu ko'rsatkich SITER-77-170 navida boshochalar soni 23 dona, Brat navida 33 dona, boshochani tashkil etdi. Boshodagi don soni bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Romes navida kuzatilib, o'rtacha 94 donani tashkil etdi. SHunga mos ravishda ijobiy natijalar Sloser-49 navida 79 donani 100597 liniyasida 70 dona, PopTSAZ-44 navida 73 dona, POLMER-17 navida 71 dona, 118759 liniyasida 72 dona, bilan kayd etildi.

Tajribadagi nav va namunalarning 1 ta boshodagi don vazni o'rganildi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, navlarda 1 ta boshodagi don vazni Sergiy navida 2.8 gr, PopTSAZ-44 navida 3.1 gr, YArillo navida 2.9 gr, Romes navida 3.6 gr, Sotnik navida 2.6 gr, Brat navida 3.1 gr, KNINEX-6 navida 2.9 gr, KNINEX-70 navida 1.8 gr, ERIZO-6 navida 1.6 gr, ERIZO-49 navida 2.9 gr, RANV-17 navida 1.9 gr, POLMER-17 navida 3.5 gr, PASSI-8-60 navida 2.8 gr, HIPPO-4 navida 3.7 gr, SITER-77-170 navida 1.8 gr, Sloser-49 navida 3.0 gr, 578884 liniyasida 2.1 gr, 578894 liniyasida 1.9 gr, 100519 liniyasida 2.5 gr, 100557 liniyasida 2.3 gr, 100597 liniyasida 2.9 gr, 114216 liniyasida 1.7 gr, 117429 liniyasida 2.7 gr, 118156 liniyasida 4.5 gr, 118198 liniyasida 2.9 gr, 118759 liniyasida 2.1 gr, 118947 liniyasida 2.4 gr, 100597 liniyasida 2.4 gr, eng yuqori ekanligi aniqlandi. Kuzatuv olib borilayotgan liniyalarda 1 ta boshodagi don vazni bo'yicha eng yuqori natija Romes navida 3.6 gr, ni tashkil etdi.

Ekologik nav sinov ko'chatzoridagi navlarning 1000 dona don vazni tajribadagi Sergiy navida 48.9 gr, PopTSAZ-44 navida 36.7 gr, YArillo navida 47.5 gr, Romes navida 44.9 gr, Sotnik navida 35.4 gr, Brat navida 39.3 gr, KNINEX-6 navida 43.5 gr, KNINEX-70 navida 41.5 gr, ERIZO-6 navida 39.3 gr, ERIZO-49 navida 43.5 gr, RANV-17 navida 41.5 gr, POLMER-17 navida 39.1 gr, PASSI-8-60 navida 40.3 gr, HIPPO-4 navida 38.3 gr, SITER-77-170 navida 42.2 gr, Sloser-49 navida 41.3 gr, 578884 liniyasida 39.5 gr, 578894 liniyasida 42.1 gr, 100519 liniyasida 40.2 gr, 100557 liniyasida 40.0 gr, 100597 liniyasida 40.5 gr, 114216 liniyasida 40.3 gr, 117429 liniyasida 42.4 gr, 118156 liniyasida 36.2 gr, 118198

1-jadval

Tanlab olingan introduksion tritikale navlarining biometrik ko'rsatkichlari.

№	Navlar	O'simlik bo'yi, sm.	Boshoq uzunligi, sm.	Bitta boshoqdagi boshoqchalar soni, dona	Bitta boshoqdagi don soni, dona	Bitta boshoqdagi don vazni, gr.	1000 dona don vazni, gr.	1 m ² dagi maxsuldor boshoqlar soni, dona	Biologik xosil dorlik, ts /ga
1	Sergey	100	15	35	80	2,8	48,9	305	85,4
2	PoP-saz-44	112	16	33	82	3,1	36,7	292	90,5
3	Yarillo	90	13	29	72	2,9	42,6	280	81,2
4	Romes	124	11	33	94	3,6	44,1	275	99,0
5	Sotnik	107	12	28	70	2,6	39,3	305	79,3
6	Brat	103	13	34	78	3,1	47,5	289	89,5
7	KNICX-6	119	12	29	72	2,9	44,9	270	78,3
8	KNICX-70	96	11	29	72	1,8	35,4	305	54,9
9	ERIZO-6	81	9	21	52	1,6	39,3	302,7	48,4
10	ERIZO-49	104	14	28	70	2,9	43,5	296,7	86,0
11	RANV-17	97	13	27	72	1,9	41,5	305	58,0
12	POLMER-17	114	10	27	71	3,5	39,1	302	81,5
13	PASSI-8-60	126	11	25	68	2,8	40,3	295,3	82,7
14	HIPPO-4	98	13	28	95	3,7	38,3	301	75,3
15	SITER-77-170	105	10	23	55	1,8	42,2	325	58,5
16	CLOSER - 49	102	11	23	79	3,0	41,3	293,2	88,0
17	578884	112	10	27	56	2,1	39,5	254,7	53,5
18	578894	102	11	28	51	1,9	42,1	322,1	61,2
19	100-519	102	13	30	68	2,5	40,2	307	76,8
20	100-557	106	13	29	63	2,3	40,0	311,2	71,6
21	100-597	121	11	28	70	2,9	40,5	282,1	70,5
22	114-216	114	12	31	57	1,7	40,3	300,3	51,1
23	117-429	118	14	33	67	2,7	42,4	295,3	79,7
24	118-156	102	12	31	11	4,5	36,2	281,2	87,2
25	118-198	117	11	26	73	2,9	40,1	245,7	66,3
26	118-759	117	14	32	72	2,1	40,3	293,7	61,7
27	118-947	110	13	27	59	2,4	41,2	270,1	64,8

XULOSA.

Don dukkakli ekinlar ilmiy-tadqiqot institutida mavzu doirasida yil davomida olib borilgan dala tajribalari hamda laboratoriya tahlillariga ko'ra quyidagicha xulosaga kelindi.

1. Tritikale o'simligining introduksion navlaridan Romes navi 206 kun, Erizo - 6 navi 205 kun, Ranv- 17 navi 205 kun, Passi 8-60 navi 207 kun, Polmer -17 navi 206

kunda pishib yetilgani aniqlandi. 578-884 liniya 207 kunda va 114-216 liniyasi 205 kunda boshqa navlarga nisbatan erta pishib yetilganligi kuzatildi.

2. Ekologik nav sinov ko'chatzoridagi navlarning hosildorligi gektar hisobida tahlil qilinganida eng yuqori hosildorlik ko'rsatkichi YArillo navida 81.2 ts/ga, Brat navida 89.6 ts/ga, Erizo - 49 navida 86.0 ts/ga, Passi-8-60 navida 82.7 ts/ga, Sloser-49 navida 88.0 ts/ga, 118-156 navida tashkil etdi.

3. Boshqadagi don soni bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Romes navida o'rtacha 94 donani, Xippo-4 navida 95 donani tashkil etdi.

4. Kuzatuv olib borilayotgan navlarda 1000 dona don vazni bo'yicha yuqori ko'rsatkich Sepgey navida - 48.9 gr, Brat navida 49.5 gr ni tashkil etdi.

Kelgusida olib boradigani tajribalarimizda o'rganilayotgan introduksion tritikale navlari orasidan mahsuldor, tabiatning noqulay tashqi omillariga, mamlakatimning global o'zgarib borayotgan iqlim sharoitlarida don texnologik sifat ko'rsatkichlari va hosildorligi yuqori, barcha ko'rsatkichlar bo'yicha barqaror natija qayd etgan navlarni tanlab olib urug'chiligini tashkil etish xamda yangi duragay populyatsiyalar olish muhim xisoblanadi. Tritikalenining o'simligini mamlakatimiz miqtaqalarida yetishtirish uchun boshlangich material tanlashda Tritikalening Romes, Erizo-6, Ranv-17, Polmer-17, Passi -8-60, Erizo- 49, 578-884, 114 -216 navlarini tanlashni tavsiya etaman.

V. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulkarimov. D. T. Donli ekinlar seleksiyasi va urug'chiligi. Toshkent-2010 y. 9-84 bet.

2. Ataboyeva X. N Xudayqulov J. B "O'simlikshunoslik" 118 bet.

3. Ataboyeva X. Qodirxo'jaev O "O'simlikshunoslik" Toshkent- 2006 yil 94 bet.

4. Berdiyulov, SH. SH, Bobomirzaev P. X, Tursunov SH. N, Botirov X. F "tritikale oziq-ovqat yem-xashak yekini" SamAU Sonferensiya 2023y.469-473b.

5. Bobodjanov V.A., Kurbanova M.B., Borotova M.M. Produktsionnyy protsess geksploidnyx tritikale // Vesti s.-x. nauki. 1990. - № 9. - S. 101-105

6. Gulyaev V. G. O'simlikshunoslik, 1984 g. Moskva. «Kolos»

7. Grabovets A.I., Kroxmal A.V. Tritikale: monografiya // Rostovna-Donu: OOO «Izdatelstvo «YUG», 2019. – S.240.